

УДК 343.18

ВОЛОСНИЙ СУД У СИСТЕМІ СУДОВИХ УСТАНОВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.: СТРУКТУРА ТА СУДОВІ ПРАКТИКИ

Соцький Ю. Ф.

*Кам'янець-Подільський факультет Міжрегіональної фінансово-юридичної академії,
м. Кам'янець-Подільський, Україна.*

У статті досліджується питання правової природи інституту волосних судів у загальнодержавній репресивній системі Російської імперії.

Ключові слова: Російська імперія, волость, суд, селяни.

Сучасний стан розвитку права та державності в Україні вимагає відповідної наукової полеміки щодо питань генезису та еволюції судової системи Російської імперії в українських губерніях у пореформений період. У зазначений період дев'ять етнічних губерній входили до складу Російської імперії, а саме: Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Чернігівська та три повіти Бессарабської губернії: Акерманський, Ізмаїльський, Хотинський.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що питання функціонування волосних судових установ Російської імперії знайшло висвітлення у працях дореволюційних дослідників: Волчкова В. В. [1], Заблоцького-Десятовського А. П. [2], Муравйова М. В. [3], Кістяковського А. Ф. [4].

У радянській юридичній історіографії зазначена проблема досліджувалась Віленським Б. В. [5], Дружиніним М. М. [6], Коротких М. Г. [7].

Серед сучасних російських дослідників судової системи дореволюційної Росії, безумовно, цінним як у змістовному, так і фактологічному плані є монографічне дослідження Лонської С. В. «Мировая юстиция в России»[8].

У сучасній українській юридичній історіографії діяльності судових установ Російської імперії в українських губерніях присвячені роботи Русанової О. І., Тарнавської В. М., Шандри В. С. Особливе місце серед них, належить дисертаційному дослідженню Петровської Н. В. «Сільське самоврядування на землях Лівобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст.» в якому автор, досліджувала також діяльність волосних судів [9, с. 13-20].

Метою статті є дослідження правової природи волосних судів, їх становлення та розвиток у загальноімперській системі судочинства.

Радикальне реформування селянського побуту та управління державними селянами, розпочалося у період царювання Миколи I (1825-1845 рр.) із прибуттям до Санкт-Петербургу графа Кисельова П. Д., який до початку 40-х років XIX ст. був намісником Молдавії та Валахії і зумів облаштувати там побут державних селян за власним планом [2, с. 57].

Реформа, яку запровадив граф Кисельов П. Д. отримала підтримку та схвалення у Миколи I, особливо щодо державних селян, оскільки їх положення у підпорядкуванні Міністерства фінансів було вкрай складним. Основними формами експлуатації зазначеної категорії осіб, були грошова рента та податки, розмір яких постійно збільшувався.

Зазначимо, про те що особливо великою була частка державних селян у Південному регіоні України, масова колонізація якого припала на другу половину XVII ст. У 50-х роках XIX ст. у Таврійській губернії нараховувалось 30 % державних селян (з усієї кількості селянства губернії). У Херсонській губернії частка цієї категорії населення становила 64 %, на Катеринославщині – 66 %. [10, с. 39] Такий високий відсоток селянства, що був власністю держави як суб'єкта кріпосного права, спонукав уряд імперії зробити Україну своєрідним «полігоном» для законодавчих новел.

Реформатор селянського побуту граф Кисельов П. Д. запропонував підпорядкувати державних селян особливому департаменту. За для цього спочатку було створено 5-е відділення імператорської канцелярії, а у 1837 р. створено Міністерство державного майна.

У 1838 р. було затверджено проект сільських управлінь державними селянами, напрацьований першим міністром Міністерства державного майна П.Д. Кисельовим. На підставі цих проектів були створені місцеві органи – Палати державного майна та Окружні управління. Округи поділялись на волості, а волості на сільські громади. При кожній волості перебували: волосний голова, волосний писар з помічником. Волості утворювались на території з населенням не менше 6 000 осіб.

Волосна розправа – була органом для розгляду судових справ між селянами волості. Розправа складалась із двох добросовісних під керівництвом голови.

Письмова частина покладалась на волосного писаря. У того часній Російській імперії існувала підготовка професійних кадрів у сільських та волосних правліннях. При Міністерстві державного майна функціонували сільські порафіяльні училища, які навчали дітей, переважно сиріт грамоти і підготовлювали їх до подальшої писарської роботи [11, с. 573].

Кожна волость була поділена на сільські громади, громада складалась із одного населеного пункту або декількох невеликих сіл із чисельністю населення 1500 осіб.

30 квітня 1838 р. імператором Миколаю I, було затверджено проекти двох сільських статутів поліцейського та судового, що надало їм сили закону.

Як слушно зазначав відомий дореволюційний вчений – правознавець, професор Київського університету Святого Володимира Кістяковський А. Ф.: «Набрання чинності цими статутами в яких ясно і коротко було викладено процесуальні та каральні норми є однією з найкращих пам'яток діяльності графа Кисельова щодо покращення побуту державних селян»[4,с.21].

Проступки державних селян визначені у Сільському судовому статуті поділялись на проступки проти: церковного благочиння; державного та громадського ладу; особистої недоторканності; законів про право на майно. Система стягнень відповідно складалась із таких різновидів: штраф; арешт; покарання різками. Різки застосовувались тільки за наступні види проступків: бійку; вживання спиртних напоїв; купівлю спиртних напоїв під заставу особистого майна; за ненадання допомоги при пожежі та паводках.

Отже, із зазначеного вище видно, що до селянської реформи 1861 р. у Російській імперії функціонували окремі суди для різних категорій селян.

Головні засади селянської реформи були викладені у маніфесті Олександра II від 19 лютого 1861р. та в «Загальному положенні про селян, звільнених від кріпосної залежності» [12].

Вагомим для Російської імперії став наслідок реформи у соціально – політичній сфері. Зміна правового статусу величезної маси колишніх кріпосних селян, поява нових соціальних груп населення, і в першу чергу, промислово – торгової буржуазії і пролетаріату, зміна статусу колишніх державних та удільних селян – все це призвело до того, що одним із наступних, після скасування кріпацтва ключових моментів державних перетворень 60-70 – х років XIX ст. стала судова реформа 1864 р. [13, с. 50].

Положенням від 19 лютого 1861 р. бувшим кріпосним селянам царським маніфестом надано виборне правління, яке складалось із: волосного та сільського сходів; волосного правління з волосною старшиною на чолі; волосного суду. Склад волосного суду вибирався щорічно волосним сходом кількістю від чотирьох до дванадцяти чергових суддів, які на час виконання своїх обов'язків, звільнялись від усіх натуральних повинностей та виконували їх з урахуванням того, щоб під час розгляду справи були присутні не менше як троє суддів. Волосним судам у галузі кримінального судочинства були підсудні справи: про крадіжку на суму не більше 30 крб.; образа селянина селянином словами або діями у громадському місці; наклеп; насильство; придбання завідомо краденого у межах волості. Волосному суду надавалось право, застосовувати покарання щодо правопорушників, зокрема: карати громадськими роботами до шести діб; грошовим стягненням до трьох крб.; арештом до семи діб; покаранню різками до двадцяти ударів. Однак, заборонялось застосування тілесних покарань до осіб старших шістдесяти років; посадових осіб органів місцевого самоврядування, осіб жіночої статі, які закінчили повітові училища.

На підставі «Тимчасових правил про волосний суд у місцевостях в яких введено положення про земських дільничних начальників» від 12 липня 1889 р. значно розширився перелік осіб справи, яких розглядались волосними судами це: міщани, посадські ремісники та цеховики, які проживали на території волості. Цим ж нормативним актом на діяльність волосних судів поширювались норми Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями [13].

Реформований волосний суд отримав право здійснювати правосуддя щодо всіх верств населення, які проживали на території волості. Що ж до підвідомчості цивільних справ, волосний суд розглядав: спори між селянами про нерухоме майно, яке входило до складу селянського наділу; позови на суму до трьохсот карбованців; позови про спадкування та поділ майна між спадкоємцями.

У сфері кримінальної юрисдикції волосний суд наділявся правом, виносити вироки по справах за крадіжку, коли вартість майна не перевищувала п'ятдесяти карбованців, шахрайство вчинене менше трьох разів, не оголошення про знахідку вартість якої менше ста карбованців, порушення умов найму, тощо.

Слід зазначити, що судово-адміністративною реформою, значно збільшилась репресивна сторона волосного суду, у порівнянні із «Загальним положенням про селян, звільнених від кріпосної залежності». Система покарань, які могли застосовуватись волосними судами виглядала так: догана у присутності суду; грошове стягнення

від 25 коп. до 30 крб.; арешт до 15 діб, а у випадках передбачених ст. 38 «Про порушення порядку та спокою», Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями – 30 діб [15].

Фінансувались волосні суди за рахунок коштів місцевої територіальної громади. Грошове забезпечення голови волосного суду становило 100 крб. на рік, а волосного судді – 60 крб.

Ст. 3 «Тимчасових правил про волосні суди», визначались законодавчі критерії щодо осіб, які претендували на посаду волосного судді. Волосними суддями могли бути особи, які досягли тридцяти п'яти літнього віку, користувались авторитетом серед жителів громади та мали відповідну освіту. Закон забороняв обирати на посаду волосного судді осіб, які притягались до кримінальної відповідальності та покарання за крадіжку, шахрайство, розтрату чужого майна, а також власників трактирів та їм подібних закладів.

При обранні та затвердженні на посади волосних суддів, тому числі й голови суду, зазначених осіб у присутності земського дільничного начальника, священник, приводив до присяги.

Посаду земського дільничного начальника було введено в дію 12 липня 1889 р. «Положенням про земських дільничних начальників» [14]. Зазначеним нормативним актом дворянам повертали значну частину судово-поліцейської влади, яку вони втратили після селянської реформи 1861 р.

Земські дільничні начальники призначались на посаду губернаторами за погодженням із міністром внутрішніх справ Російської імперії. Досліджуючи роль земських дільничних інспекторів у системі губернського правління Ярмиш О. Н., зазначає наступне: «Земські начальники наділялись, окрім судових, широкими адміністративними функціями, серед яких нагляд за органами селянського громадського управління та їх ревізія, усунення неблагонадійних волосних та сільських писарів» [16, с. 52].

За даними дослідження Петровської Н. В.: «За Загальним положенням» 1861р. волосний суд мав самостійність щодо адміністративної влади, то тепер він повністю залежав від земського начальника. У «Тимчасових правилах про волосних суддів», які були включені до «Положення про земських дільничних начальників» вказувалось, що кожна сільська громада обирає кандидата у волосні судді, з їх числа земський начальник затверджує суддів [17, с.60].

На рівні губернії контроль за діяльністю волосних судів, здійснював губернатор через підпорядковане йому губернське присутствія.

За оцінкою сучасників, зокрема, міністра юстиції Російської імперії Муравйова М. В.: «Законом про «Тимчасові волосні суди» по-перше, упорядкована та покращена організація волосного суду; по-друге, сутево розширена його компетенція шляхом віднесення підсудності цим судам цивільних, а особливо кримінальних справ, які раніше були підвідомчі мировим суддям [3, с.4].

Наступним кроком у сфері нормативного забезпечення діяльності волосних судів на теренах царської Росії стали «Тимчасові правила про волосний суд» у місцевостях в яких введено в дію закон про реформування місцевого суду [18, с. 4-47].

Зазначеним нормативним актом істотно змінилась система та порядок формування корпусу волосних суддів, структура суду, його підпорядкованість та матеріально – побутове забезпечення діяльності.

Ст. 4 «Тимчасових правил» визначено склад волосного суду, який складався із голови суду та двох кандидатів на посаду волосного судді. На посаду волосного судді могли претендувати грамотні селяни, які досягли тридцяти літнього віку. У виборах на цю посаду заборонялось приймати участь наступним особам: які знаходились під судом та слідством; які раніше відбували покарання позбавленням волі: усуненні із займаних посад за вироком судових установ; оголошеним в установленному порядку банкрутами; власникам закладів для роздрібно́ї торгівлі спиртними напоями; особам, що обіймали посади у галузі волосного управління; євреям; іноземцям, які не прийняли підданства Російської імперії.

Волосні суди залежно від кількості справ, які в них розглядались, поділялись на два розряди. Така класифікація волосних судів затверджувалась міністром юстиції за поданням з'їздів мирових суддів.

У волосних судах першого розряду грошове забезпечення голови суду 480 крб., членів суду – 120 крб., секретаря суду – 360 крб. на рік.

Посадові оклади суддів волосних судів другого розряду виглядали так, голова суду – 360 крб., членам суду – 100 крб., секретар суду – 300 крб. на рік. На канцелярські витрати волосного суду щорічно виділялось 75 крб.

У сфері цивільно – правових відносин волосним судам були підвідомчі справи про: позови на суму не більше 100 крб.; позови про поновлення порушеного або втраченого майна; позови про визнання права власності на землю, що знаходилась у спільному користуванні; спори про застосування норм спадкового права.

У галузі кримінального судочинства волосним судам були підсудні справи про незначні злочини та проступки передбачені Статутом про покарання, які накладаються мировими суддями.

Отже, розглянувши питання становлення та розвитку волосних судів у системі загальноімперського судочинства дореволюційної Росії необхідно констатувати наступне:

– інститут волосних судів сформувався в Російській імперії у результаті проведеної графом Кисельовим П. Д. реформи та набранням чинності «Звіду законів західних губерній» 1837 р.;

– у результаті селянської реформи 1861 р., відбулись значні зміни у правовому положенні сільських жителів Російської імперії, що обумовило необхідність створення органів селянського самоврядування та судочинства, у тому числі й модернізація волосних судів;

– у період конрреформ та набранням чинності «Тимчасових правил про волосний суд» у місцевостях в яких введено «Положення про місцевих дільничних начальників» діяльність волосних судів повністю перейшла під контроль адміністративної влади;

– «Тимчасові правила про волосний суд» від 15 червня 1912 р. конкретизували правовий статус сільських судів, законодавче визначили їх місце у загальнодержавній системі судоустрою.

Список літератури

1. Волчков В. В. Руководство для крестьян. Сборник действующих узаконений, касающихся обществ их управления и обязанностей сельских и волостных должностных лиц и нижних чинов / В. В. Волчков. – М. : Типография М. Н. Лаврова, 1880. – 256с.
2. Заблоцкий-Десятовский А. П. Граф П. Д. Киселев и его время / А. П. Заблоцкий-Десятовский. – СПб. : Б.и., 1882. – 170 с.
3. Муравьев Н. В. Руководство для волостных судов в местностях, где учреждены земские участковые начальники / Н. В. Муравьев. – СПб. : Сенатская типография, 1901. – 173с.
4. Кистяковский А. Ф. Волостные суды, их история, настоящая практика и нынешнее их положение / А. Ф. Кистяковский. – СПб. : Б.и., 1872. – 164с.
5. Виленский Б. В. Судебная реформа и контрреформа в России / Б. В. Виленский. – Саратов: Приволжское книжное издательство, 1969. – 400с.
6. Дружинин М. Н. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева / М. Н. Дружинин. – М.-Л. : Издательство Академии наук СССР, 1946-1958. – 892 с.
7. Коротких М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России / М. Г. Коротких. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1989. – 189с.
8. Лонская С. В. Мировая юстиция в России: [Монография] / С. В. Лонская. – Калининград: Издательство КГУ, 2000. – 215с.
9. Петровська Н. В. Сільське самоврядування на землях Лівобережної України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. : Авореф. дис. ... на здобуття наук. ступ.канд. юрид. наук спец.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Н. В. Петровська. – Одеса: Одеська національна юридична академія, 2009. – 21с.
10. Янсон Ю. Э. Опыт статистического исследования о крестьянских наделах и платежах / Ю. Э. Янсон. – СПб. : Б.и., 1887. – 382 с.
11. Лебедська Н. О. Інститут волосних писарів у системі органів селянського самоврядування Лівобережної України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Н. О. Лебедська // Збірник наукових праць Міжнародної наук. – практ. конференції «Треті Прибузькі юридичні читання» / [За ред. В. І. Терентева, О. В. Козаченка]. – Миколаїв: Іліон, 2007. – С. 512-516.
12. Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости / Российское законодательство Х--ХХ веков. Тексты и комментарий: В 9 т. / [Под общ. ред. и предисл. О. И. Чистякова]. – М. : Юридическая литература. – . – Т.7. Документы крестьянской реформы. 1989. – 845 с.
13. Реєнт О. П. До проблеми скасування кріпосного права в 1861р. / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – 2011. – №1(496). – С. 34-51.
14. Полное собрание законов Российской империи. – Собр. III. – Т. IX. – № 6196.
15. Свод законов Российской империи. – СПб., 1890. – Т.XV / Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями.
16. Ярмиш О. Н. Каральный аппарат самодержавства в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: [Монографія] / О. Н. Ярмиш. – Харків: Консум, 2001. – 288с.
17. Петровська Н. В. Державна система нагляду і контролю за селянським самоврядуванням на Лівобережній Україні у другій половині ХІХ ст. / Н. В. Петровська // Юридичний вісник. – 2008. – №2. – С. 52-62.
18. Крюковский В. Я., Товстолес Н. Н. Практическое руководство для волостных и верхних сельских судов / В. Я. Крюковский, Н. Н. Товстолес. – СПб. : Типография «Сельского вестника», 1913. – 155с.

Соцкий Ю. Ф. Волостной суд в системе судебных учреждений Российской империи второй ХІХ ст.: структура и судебные практики /Ю. Ф. Соцкий // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 1. 2012. – С. 39-45.

В статье исследован вопрос правовой природы института волостных судов в общеимперской карательной системе Российской империи.

Ключевые слова: Российская империя, волость, суд, крестьяне.

Sotskyi Y. Volost Court in the System of Court Bodies of Russian Empire in the second half XIX th – the beging of XX th century: its structure and court practice / Y. Sotskyi // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 1. 2012. – P. 39-45.

The Juestions of iurisdictional regulation of activity of volost courts in Russian Empire during post – reforma tive period are studies in the artice.

Keywords: Russian Empire, volost, court, peasants.

Статья поступила в редакцию 25.03.2012.